

Tez Deęerlendirmesi / Dissertation Review

Riâyetü'l-makâsıd fi'l-mezhebi'l-Hanefî
Hazırlayan el-Hasen es-Sâfirî, Rabat: 5. Muhammed
Üniversitesi, 1420 (1999/2000).

Mehmet Ali YARGI

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslâm Hukuku Anabilim Dalı

Associate Professor, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of
Theology, Department of Islamic Law
Çanakkale / TURKEY

mehmetaliyargi@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1899-5950

DOI: [10.5281/zenodo.3463962](https://doi.org/10.5281/zenodo.3463962)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Tez Deęerlendirmesi / Dissertation Review

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Eylül / September 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: YARGI, Mehmet Ali. (2019). Riâyetü'l-makâsıd fi'l-mezhebi'l-Hanefî.
Hazırlayan el-Hasen es-Sâfirî, Rabat: 5. Muhammed Üniversitesi, 1420 (1999/2000).
Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (Eylül 2019): 385-396.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Bir süredir Hanefîlerin şer'î hükümlerin maksatlarına (makâsîd-ı şerîa) yaklaşımına dair bir çalışma yapmayı düşünüyordum. Mensuplarının yoğun olarak yaşadığı Türkiye'de dahî Hanefîlerin makâsîda yaklaşımına dair bir doktora tezi hazırlandığını veya kitap yayınlandığını tespit edemedim. Makâsîd alanındaki çalışmaları ile tanınan Ahmed er-Raysûnî'nin danışmanlığında el-Hasen es-Sâfirî'nin hazırladığı bu doktora (ed-Dirâsâtü'l-ulyâ diploması) tezine ulaştım. Makâsîd alanında yoğun araştırmalar yapılan Fas'ta tamamlanan ve başlığı "*Hanefî mezhebinde şer'î hükümlerin maksatlarının gözetilmesi*" anlamına gelen bu tezin söz konusu boşluğu doldurmaya katkı sağlayacak önemli bir çalışma olduğunu düşündüm. Ona ulaşmanın zorluğunu dikkate alarak onu özetleyip kısaca tanıtarak ve bazı küçük değerlendirmelerde bulunarak bu alanda çalışma yapacak diğer araştırmacılara da hem bir fikir vermek hem de yeni çalışmalar yapılmasına vesile olmak istedim.

Müellif, bazı âlimlerin ve araştırmacıların makâsîdı en çok İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) gözettiği, diğer mezhep imamlarının ona önem vermedikleri, en azından mezheplerinin usûlleri içinde onu zikretmedikleri, özellikle Hanefîlerin ona "sırtını döndüğü" iddiasını tekrarlayıp durdukları için bu konuyu araştırmayı tercih etmiştir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) rey ve kıyasın imamı olarak görülürken araştırmacıların onun mezhebinin usûlünde mürsel maslahata itibar ettiğini zikretmemelerini garip karşılamış; genel olarak makâsîdı, özel olarak da mürsel maslahatı gözetme hususunda Hanefîlerin Mâlikîlerden çok farklı olmadığını açıklamak istemiştir. Hanefîlerin rey ile geniş bir alanda amel etmelerini "şeriatın ruhunu" ve maksatlarını en çok anlayan mezhep olduklarının delili saymış, makâsîd-ı şerîayı teorileştirme düzeyinde Mâlikîlerin seviyesine ulaşamadıklarını, fakat onları geçmeseler de tatbikat düzeyinde onların seviyesinde olduklarını ileri sürmüştür.

Müellif Hanefîlerin teoride ve uygulamada makâsîda yaklaşımlarını, bu konuda kendi usûllerine ve kurallarına ne kadar bağlı kaldıklarını tespit etmeye çalışmıştır. Konuyu açıklamaya yetecek kadar örneği incelemekle iktifa etmiş, geniş bir yekûn teşkil eden Hanefî fikhının tüm furu' birikimini araştırmanın ve zikretmenin mümkün olmadığını belirterek araştırma alanını sınırlanmak istemiştir (s. 1-4).

Tez bir *giriş* (el-Faslu't-temhîdî) ve iki ana *bölümden* (bâb) oluşmaktadır. Müellif *giriş* bölümünde makâsîd teorisini ve Hanefî mezhebinin genel yönle-riyle tanıtmaya çalışmıştır. Bu bağlamda önce makâsîd kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını, makâsîdın kısımlarını ve müçtehidin makâsîdı bilmeye niçin ihtiyacı olduğunu ele almıştır. “Şeriatı” makâsîdın gözetildiğini naslar, tümevarım yöntemi, icmâ, akıl ve üzerinde icmâ edilen şer‘î kurallar ile ispat etmeye çalışmıştır (s. 4-22).

Müellif sonra Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin usûl ve furu‘da makâsîd ve maslahatı gözetmelerini maslahat, istihsân, mesâlih-i mürsele ve sedd-i zerâiye yaklaşımları çerçevesinde genel hatlarıyla ele almıştır. Hem teoride hem de uygulamada makâsîd-ı şerîayı ve maslahatı en çok gözeten mezhebin Mâlikîler olduğunu belirten müellif, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin Mâlikîler kadar olmasa da makâsîdı veya maslahatı gözettiklerini ileri sür-müştür (s. 22-42).

Hanefî mezhebinin genel hatlarıyla ele alırken kurucu imamlar olarak Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Züfer’in (ö. 158/775) kısa biyografilerine yer vermiştir. Kısaca Hanefî mezhebinin tanıtan müellif, Hanefî fakihlerin ve fıkıh kitaplarının dere-celerine, mezhep içi tahrir ve tercih yöntemine işaret etmiştir (42-60).

Müellif *birinci bölümde* (Birinci bâb) makâsîd ile ta‘lîl arasındaki sıkı iliş-kiye dikkate çekmiş, Hanefîlerin makâsîd anlayışını tespit edebilmek için on-ların ta‘lîl anlayışını makâsîd ile ilişkisi çerçevesinde incelemiştir. Bu bağlam-da sırayla şu konulara yer vermiştir: 1. İletinin tanımı ve kısımları. 2. Hanefîlere göre makâsîd ile bağlantılı olan ve kendisiyle ta‘lîl yapılan vasıflar. 3. Hüküm-lerin makâsîd ile ta‘lîl yapılabileceği alanlar.

İletinin tanımıyla ilgili olarak Hanefî usûlcülerin pek çok ifadelerinin İmâm Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) mezhebinden etkilenerek oluşturulduğunu belirtmiştir (s. 61). Fakat dikkat çektiği hususları Mâtürîdî ile başlatmanın tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Farklı Hanefî usûlcülerin illet tanımlarını zikreden ve onlara dair değerlendirmelerde bulunan müellifin, Cessâs’ın (ö. 370/981) tanımını *el-Fusûl*’den doğrudan değil de Şelebî’nin kitabından ve üstelik onun aklî illet için söylediğini sanki şer‘î illet tanımı gibi nakletmesi bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir (s. 62).

Müellif *illetin tanımına* ilişkin değerlendirmelerinde Hanefîlerin mücib / müessir illet ifadeleriyle söz konusu illetlerin bizzat kendilerinin hükmün varlığına etki etmediğine, Allah'ın onları etkili (mucip/müessir) saymasıyla hükmün varlığına etki ettiğini vurguladıklarına dikkat çekmiş, bu yönden Mu'tezileden farklı bir anlayışa sahip olduklarını vurgulamıştır. Söz konusu anlayışı yansıtmak için bazı Hanefî usûlcülerin illeti "alem ve emâre" olarak tarif ettiklerine işaret eden müellif, onların illeti bu şekilde tarif etmelerinin hükmü "maslahatı gözetme" ve "mefsedeti savma" anlayışı ile ta'lîl etmeyi uygun görmedikleri anlamına gelmeyeceğini ileri sürmüştür. İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) ve İbn Abdîşşekûr'ün (ö. 1119/1707) tanımlarına işaret ederek bu tanımların Hanefîlerin maslahat ile ta'lîl yaptıklarına ilişkin şüpheleri ortadan kaldırdığını belirtmiştir. Aslında giriş bölümünde yapması gerekirken burada genel olarak âlimlerin maslahatı elde etme ve mefsedeti savma anlayışı ile hükümleri ta'lîl etmeye yaklaşımını üç ana yaklaşım olarak incelemiştir. Gereksiz tekrarlara da yer verildiği görülen değerlendirmesinde usûlcülerin illet tanımları ile Hanefîlerin tanımlarını da karşılaştırmış, meselelerin kelâmî boyutu üzerinde de durmuştur (s. 61-72).

Hanefîlerin illeti makâsîdın türü bakımından zarûrî, hâcî ve tahsînî; makâsîda ulaştırması bakımından yakînî veya zannî, şekkî veya vehmî ya da yokluğu yakînî; Şâri'in muteber sayıp saymamasına göre mu'teber, mülgâ ve mürsel şeklinde kısımlara ayırdıklarını belirtmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın dışındaki usûlcülerin bu taksimâta kısaca değindiklerini ve üzerinde fazla durmadıklarını ifade eden müellif, Hanefîlerin esasen illetin hakikî ve mecazî açıdan taksimi üzerinde durduklarına dikkat çekmiş, kendisi de bu taksimâtı örnekleriyle birlikte genişçe incelemiştir (s. 73-88). Çok ince ayrımlar içeren bu kısımlarda örnekler incelenirken "yolculuk" gibi bir vasfın "ma'nen illet olmadığı" belirtilmesi gerekirken yanlışlıkla "ismen illet olmadığı"nın söylendiği görülmektedir (s. 86).

Hanefîlere göre *makâsîd ile bağlantılı olan ve kendisiyle ta'lîl yapılan vasıflar* başlığı altında hikmet, kâsır illet ve muttarid vasıf ile ta'lîl yapılabileceği incelenmiştir (s. 89-135).

Müellif, Hanefîlerin makâsîd anlayışını tespit etmenin ana meselesini *hikmet* ile ta'lîl incelemesinin oluşturduğunu belirtmiş, önce hikmet ile ta'lîl

yapılmasını uygun görüp görmeme bakımından mezheplerin görüşlerine işaret etmiştir. Mutlak olarak reddedenler, mutlak olarak kabul edenler, “zâhir” ve “munzabıt” olduğunda hikmet ile ta‘lil yapılabileceğini kabul edenler olmak üzere üç mezhepten söz etmiş, her bir mezhebin delillerini kısmen özetleyerek, kısmen de tartışarak ele almıştır. Hanefilerin de zâhir ve munzabıt olduğunda hikmet ile ta‘lil yapmayı câiz görenler içinde sayılabileceğini ileri sürmüştür (s. 91). Kendisi de Hanefilerin içinde bulunduğunu ileri sürdüğü üçüncü mezhebin görüşünü tercih etmiştir (s. 93).

Hanefilerin hikmet ile ta‘lil yaparken onun zâhir ve munzabıt olmasını sadece kıyas yaparken şart koştuğunu, diğer durumlarda bu şartı taşımayan hikmetler ile de ta‘lil yaptıklarını ileri sürmüştür (s. 93). Kendinin de savunduğu görüşü desteklemek için zâhir ve munzabıt olduğunda hikmet ile ta‘lil yapılabileceğine dair ayrıca Kur’an’dan ve sünnetten çeşitli deliller zikretmiş, fikhî uygulamalardan örnekler vermiş, Hanefilerin yaklaşımını gösteren örnekler incelemiştir (s. 89-99).

Kâsır illet ile ta‘lil konusunda sadece müstenbat kâsır illet ile ta‘lil yapmanın câiz olup olmadığına ihtilaf bulunduğu dikkat çeken müellif, Alâüddîn es-Semerkindî (ö. 539/144) gibi bazı Semerkand Hanefilerinin de dâhil olduğu fakihlerin ve kelâmcıların çoğunluğunun onu câiz gördüğünü belirtmiş, İbnü’l-Hümâm gibi Hanefilerin müteahhirîn fakihlerinden pek çoğunun da bu görüşte olduğunu ileri sürmüştür. Hanefilerin çoğunluğunun ise bunu câiz görmediğini belirtmiş, fakat onların kâsır illet ile ta‘lil yapılmasına uygulamada değil, sadece teorik olarak karşı çıktıklarını ileri sürmüştür (s. 100-101).

Kâsır illet ile ta‘lil yapmanın câiz olduğunu söyleyenler ile karşı çıkanların delillerini zikreden müellif, birinci grubun delillerini daha güçlü bulunduğunu ifade etmiş, karşı çıkan Hanefilerin bu konuda makâsıda aykırı hareket ettiklerini ve engelleyici delil bulunmadığı sürece hükümlerin ta‘lil edilebilirliği ilkeleriyle çeliştiklerini ifade etmiştir. Kâsır illet ile ta‘lilin mükelleflerin hükümleri benimseme açısından önemine dikkat çeken müellif, önceki Hanefilerin hatasını anlayan sonrakilerin kâsır illet ile ta‘lilin câiz olduğunu ikrar ettiklerini ileri sürmüştür (s. 105). İhtilafın temelinde Şâfiî’nin (ö. 204/820) altın ve gümüşte faiz cereyan etmesinin illetini “para olma” (semeniyyet),

sene içinde doğan yavrularda zekâtın vâcib olmasının illetini de “annesinden doğma” (tevâlüd) olarak belirlemesinin yattığını belirtmiştir. Kâsır illet ile ta'lîl konusundaki ihtilafın bu iki meseleden gereksiz yere büyütülerek farklı noktalara çekildiğini ileri sürmüş, hilâfın gerçekte şeklî ve lafzî olduğunu savunmuştur. Müellif daha sonra Hanefilerin kâsır illet ile yapılan ta'lîllerin butlanını ileri sürdükleri için meydana gelen ihtilafları ve kendi ilkeleri (asıl) ile çeliştiklerini gösterdiğini ileri sürdüğü çeşitli örnekleri incelemiştir (s. 106-115).

Müellifin hikmet ve kâsır illet ile ta'lîl konularında yaptığı incelemelerinde ve değerlendirmelerinde bazı Hanefilerin “ibdâ-i hikmet” (hükmün hikmetini belirtme) tabirine işaret etse de illetin müessir olması ve nassın hükmünün ta'lîlden sonra değişmemiş olması gerektiği gibi hassasiyetlerini göz ardı ettiği veya gözden kaçırdığı görülmektedir. Bu hassasiyetlere bağlı olarak Hanefilerin mükelleflerin şer'î hükümleri daha iyi benimsemesi için hükümlerin hikmetlerinin belirtilmesine ve nas bulunmayan bir meselenin nasda belirtilen hükmün hikmetine kıyas edilerek hükmünün tespit edilmesine değil, nasda belirtilen hükmün varlığının ve yokluğunun istinbat edilen hikmete ve kâsır illete bağlanmasına karşı çıktıklarını gözden kaçırdığı anlaşılmaktadır.

Muttarid vasıflar ile ta'lîl yapılması meselesinde tard, ittirâd, aks, in'ikâs ve nakz terimlerinin anlamlarını ele aldıktan sonra müellif, illetin muttarid olmasının şart olup olmadığına ve illetin tahsisinin câiz olup olmadığına dair mezheplerin görüşlerini ve delillerini incelemiştir. Hanefiler içindeki farklı görüşlere ve meselenin istihsân ile ilişkisine yer vermiştir. Hanefilerin daha çok kelâmî endişelerle farklı değerlendirmeler yaptıklarını göz ardı ederek onların imamlarından nakledilen furu' hükümler ile uyumlu olabilmek için ya illetin tahsisini kabul etmek ya da onu reddetmekle birlikte ilgili meselenin illetine birçok kayıt ve şart eklemek zorunda kaldıklarını ileri sürmüştür. Bu meseledeki hilâfın lafzî olduğunu belirten ve bu yüzden bir faydasının bulunmadığını öne süren müellif, illetin tahsisini câiz gören görüşe meylettğini belirtmiş, bu görüşün şeriâtın maksatlarıyla, hoşgörü ve kolaylık ilkesiyle, ayrıca vakia ile uyumlu olduğunu, insanlara da daha uygun geleceğini söylemiştir. İletinin tahsisini câiz görenlerin bunun keyfî yapılmasını savunmadıklarını; tahsisin muteber şer'î bir delile dayanarak yapılması, “mülğâ veya

garîb maslahatlar" ile yapılmaması, şeriatın naslarıyla ve maksatlarıyla çelişmemesi gerektiğini, aksine illetin bir nassın veya maksadın kapsamına girecek şekilde tahsisin yapılmasını şart koştuklarını belirtmiştir. Konunun fikhî uygulamaları bağlamında incelediği örneklerde illetin tahsis edildiğini ileri sürdüğü hallere işaret etmiş, tahsis yapılmasının şeriatın gözettiği maksatlara ve maslahatlara daha uygun olduğunu göstermeye çalışmıştır (s. 115-134).

Müellif, *Hanefî mezhebine göre makâsîd ile ta'lîl yapılabilecek alanları* üçe ayırarak incelemiştir: 1. İbadetler, 2. Muâmelât, 3. Hadler, ölçüler, keffâretler ve ruhsatlar.

İbadetlerde makâsîd ile ta'lîl yapılmasını incelerken önce ibadetin geniş ve dar anlamına işaret eden müellif, sonra âlimlerin ibadetlerde asıl olan ilkenin ta'lîl edilebilirlik mi edilemezlik mi olduğuna dair görüşlerini incelemiştir. Hanefîlerin ta'lîl konusunda ibadetler ile diğer hükümler arasında fark görmeyerek bir engel olmadığı sürece manası (niçin konulduğu) akıl ile idrak edilebilen her alanda ta'lîl yapılabileceğini kabul ederek diğer âlimlerden ayrıldığını belirtmiş, bununla birlikte ibadetlerin bazı hususiyetlerinin bulunduğunu kabul ettiklerine de işaret etmiştir. Diğer âlimlerin de ibadetlere ilişkin hükümleri yer yer ta'lîl ettiklerini, bu sebeple Hanefîlerin bu konuda aslında yalnız olmadıklarını ileri sürmüştür, diğer âlimlerin ayrıca ibadetlerin hikmetlerini dile getirdiklerine dikkat çekmiştir (s. 135-142).

Temizlik, namaz, oruç ve hac ibadetlerinin önce genel maksatlarına ve hikmetlerine işaret eden müellif, sonra bu ibadetlerin cüz'î meselelerine dair Hanefîlerin makâsîd ve maslahata dayanarak yaptıkları ta'lîlleri veya değerlendirmeleri, yer yer diğer mezheplerin görüşleri ile kıyaslayarak incelemiştir. Örnekleri incelerken Hanefîlerin sırf maslahat var diye nassı terk etmediklerini yer yer vurgulaması dikkat çekmektedir (s. 143-168).

Muâmelâtta makâsîd ile ta'lîl yapılmasını incelerken Hanefîlerin bir engel olmadığı sürece ibadetlerde dahi makâsîd ile ta'lîl yapmalarından hareket ile muâmelâtta evleviyetle ta'lîl yaptıklarını ileri sürmüştür. Bununla birlikte onların ibâdetler ile muâmelât arasındaki farka dikkat ettiklerine işaret etmiş, buna dair deliller zikretmiş, ibadetlerde aranan niyet, akıl ve ergenlik gibi şartları "muâmelâtta", daha doğrusunu söylememiz gerekirse "kul haklarında" aramadıklarına dair örnekler vermiş; akitleri sahih, bâtil ve fâsit diye

ayırmalarına işaret etmiştir. Bu yaklaşımların makâsîd ile ta'lîl yapılmasıyla ilişkisine dikkat çekmiştir.

Hanefîlerin muâmelâtta makâsîd ile ta'lîl yapmalarının uygulamaya yansımaları ise evlilik, cihad ve malî tasarruflara ilişkin hükümlere dair seçtiği örnekler üzerinden incelemiş, özellikle Şâfiîlerin ve Mâlikîlerin bu hükümlere yaklaşımları ile karşılaştırmıştır. Hanefîlerin nasların lafızları üzerinde "donup kalmadıklarını", onlarda belirtilen hükümlerin maksatlarını dikkate alarak diğer mezheplerden farklı hükümler tespit ettiklerini yer yer vurgulaması dikkat çekmektedir (s. 183, 197).

Hadler, keffâretler, şer'î ölçüler ve ruhsatlar alanında kıyas yapılması konusunda hadler ve şer'î ölçüleri ayrı, keffâretler ve ruhsatları ayrı incelemiştir. *Hadler ve şer'î ölçülerde* kıyas yapılıp yapılamayacağına dair Hanefîler ile cumhur arasındaki tartışmayı ve delillerini incelemiş, Hanefîlerin görüşünü desteklemiştir. Onların bu hususlarda genel olarak kıyas yapılmasını uygun bulmamalarının suçluları cezalandırmadıkları anlamına gelmediğini, ta'zîr cezalarıyla bu cezalandırmayı yaptıklarını ifade etmiştir. Hanefîlerin bu anlayışlarının kolaylık, esneklik, hoşgörü, suç ve ceza uyumu gibi maksatlar ile de uyduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Hanefîlerin had cezalarının ayrıntılarında makâsîda dayalı ta'liller ve kıyaslar yaptıklarını ileri sürmüştür. Hanefîlerin hadler konusunda kendi ilkelerini kendilerinin çiğnediklerine ve furu'u sağlam bir usule bina etmediklerine dair Şâfiîlerin iddialarına değinen müellif, iddia edilenin aksine onların kendi ilkelerini çiğnemedikleri sonucuna varmıştır (s. 202-213).

Keffâretler ve ruhsatların maksatlarına işaret eden müellif, *keffâretlerde* kıyasın geçerli olup olmadığına dair Hanefîler ile muhaliflerinin delillerini zikretmiş, kendisi de Hanefîlerin görüşünü tercih etmiştir. Hanefîlerin keffâretlerde genel anlamda kıyas yapılmasına karşı olduklarını belirtmelerinin, onların ayrıntılarına ilişkin hükümlerde ta'lîl ve içtihat yapmadıkları anlamına gelmediğini ileri sürmüş, bu hususta cumhurdan farklı olarak onların nasların zahiri üzerinde "donup kalmadıklarını" yine vurgulamıştır (s. 213-217).

Ruhsatlarda ise kıyas yapılabileceğini savunanlar ile karşı görüşte yer alan Hanefîlerin delillerini karşılaştıran müellif, bu defa onların görüşünü zayıf bulmuş ve cumhurun görüşünü tercih etmiştir. Bu hususta Hanefîlerin

kendi ilkeleriyle çeliştiklerini ve buna dair birçok örnek bulunduğunu ileri sürmüştür. Müellifin bu konuda Hanefilerin müessir illet anlayışını ve ta‘liden sonra nassın hükmünü değiştirmeme ilkesini göz ardı ederek çıkarmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Keffâretlerde ise kıyas yapılmamasını savunan Hanefilerin kendi ilkelerine bağlı kaldıklarını ve çelişmediklerini savunmuş, ilgili örnekleri bu yönden açıklamaya çalışmış ve Hanefilerin makâsıda dayanarak yaptıkları değerlendirmeleri yerinde bulmuştur (s. 217-222).

İkinci bölümde (İkinci bâb) Hanefilere göre makâsıd ile ilişkili bulduğu “teşri‘ kaynaklarını” incelenmiştir. Bu bağlamda “istihsan” ile “maslahat-ı mürseleyi” ele almıştır.

Usûlcülerin istihsan tariflerini inceleyen ve Hanefiler ile Malikîlerin istihsan anlayışlarındaki yakınlığa dikkat çeken müellif, zikrettiği tariflerden hareketle onun maslahat ve makâsıd ile ilişkisine işaret etmiştir. İstihsanın katı kıyasçılığın bazı meselelerde yol açacağı aşırılıkları ve kötü sonuçları düzeltme amacı taşıdığını ileri sürmüştür. İstihsan karşıtı olan başta İmâm Şâfi‘nin anlayışına ve delillerine işaret eden müellif, Hanefilerin teşehhî ile ve hevâlarına göre istihsan yapmadıklarını, onların istihsan anlayışının şer‘î delillere dayandığını savunmuş ve bunu ispatlamaya çalışmıştır. İstihsanın çeşitlerini ve bunların her birinin Hanefî fıkıhdaki uygulamalarını ayrı ayrı incelemiştir. Her bir örneği daha ziyade makâsıd bakımından değerlendiren müellif, çoğu kez Hanefilerin yaklaşımı ile diğer mezhepleri karşılaştırmıştır. Hanefilerin şeriatın maksadına önem verdiklerini ve “lafızlar üzerinde donup kalmadıklarını” vurgulamış, neredeyse bütün örneklerde Hanefilerin anlayışını savunmuş, maslahatçı olarak bilinen Malikîlerin yaklaşımını dahi bazen doğru bulmamış veya zayıf görmüştür (s. 223-292).

Müellif, zannedildiğinin aksine Hanefilerin açık kıyası gizli kıyas sebebiyle terk etme şeklindeki istihsanı çok uygulamadıklarını, zaruret ve maslahat sebebiyle yaptıkları istihsanın daha fazla olduğunu ileri sürmüştür. Onun için de Hanefilerin maslahat-ı mürsele ile amel etmede “bayraktar” sayıldığını belirtmiştir. Hanefilerin istihsan çeşitleri içinde “maslahat sebebiyle istihsan” a yer vermediklerini, fakat onların “zaruret sebebiyle istihsan” ifadeleriyle kişilerin veya toplumların helâk olmasına yol açacak zaruretleri kastetmedikleri-

ni, maslahatların her derecesini yani hâcî ve tahsînî maslahatları da içine alacak zaruretleri kastettiklerini ileri sürmüştür.

Hanefîlerin *örf sebebiyle istihsanı* ayrı bir madde olarak zikrettiklerini tespit edemediğini belirten müellif, Hanefîlerin fıkıh kitaplarında örf sebebiyle çokça istihsan yaptıklarına dikkat çekmiştir. Örf sebebiyle istihsanın aslında maslahat sebebiyle istihsana râcî' olduğunu, fakat buradaki maslahatın örfün desteklediği bir maslahat olması itibariyle tek başına delil olan maslahattan ayrıldığını belirtmiştir (s. 223-292).

Mürsel maslahatı "bizzat kendisinin veya türdeşinin muteber sayıldığına ya da sayılmadığına dair hakkında nas bulunmamakla birlikte şeriatın maksatları içine dâhil olan maslahat" diye tanımlamıştır. Şeriatın insanların yararına olan şeyleri gerçekleştirmek, onlara eziyet ve zarar verecek şeyleri defetmek için geldiğini ileri sürerek bu tür maslahatların aslında "mürsel" (serbest bırakılan, nötr sayılan) olmadığını, şeriatın maksatlarına dâhil olduğunu belirtmiştir.

Hanefîlerin rey, kıyas ve istihsan yapmakta bu kadar geniş davrandıkları, üstelik reye dayanarak "hadisleri" bile terk ettikleri ileri sürülürken Ebû Hanîfe'nin mürsel maslahat ile amel edip etmediğine dair farklı görüşlerin olmasını garipsediği için araştırmasında bu meseleyi netleştirmeye çalışmıştır. Hanefîlerin mürsel maslahatı delil kabul etmediğini söyleyenlere işaret eden müellif, bu durumun Hanefîlerin şer'î deliller içinde maslahatı ayrı bir delil olarak zikretmemelerinden kaynaklanmış olabileceğine, fakat onların "münasip vasf"ın illet olup olamayacağını tartışırken bu meseleye işaret ettiklerine dikkat çekmiştir. Hanefîlerin bazı şartlar ile mürsel maslahatı delil kabul ettiklerini söyleyenlerin daha fazla olduğunu ileri süren müellif, Hanefîlerden özellikle İbnü'l-Hümâm ile İbn Abdîşşekûr'ün bunu açıkça belirttiklerine işaret etmiş, kendisi de bunu ispat etmeye çalışmış, Hanefîler ile Mâlikîler arasında bu konuda önemli bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır (s. 303-320).

Hanefî fıkında mürsel maslahatlara ilişkin uygulamalara dair pek çok örnek inceleyen müellif, ta'zîr cezalarının mürsel maslahatlar ile ilişkisini ayrıca ele almış, onların aslında mürsel maslahat ile amel etmek demek olduğunu ileri sürmüştür. Ta'zîr araçlarına ilişkin sadece ölüm cezasına yer vermiş,

bu bağlamda “birinci örnek” olarak görüşlerinin propagandasını yapan zındığın yakalandıktan sonra tevbe ettiğini söylemesine rağmen katledilebileceğine dair fetvâyı incelemiş, fakat başka tazir araçlarını ve örneklerini incelememiş, daha birçok örnek bulunduğunu belirterek tezini tamamlamıştır. Tezde sonuç bölümü de bulunmamaktadır (s. 320-352). Bu durum tezin son kısmı tamamlanamadan hazırlama süresi bittiğinden bu şekilde savunulup bırakıldığına işaret etmektedir.

Tezde konuların bölümlendirilmesinde, ana ve alt başlıkların yazımında çeşitli düzensizlikler dikkati çekmektedir. Ayrıca “ابن قيم الجوزية” yerine “ابن القيم الجوزية” (s. 19), “العلة” yerine “الصلة” (s. 67), “الوضوء” yerine “الوطء” (s. 88) yazılması gibi yer yer yazım yanlışları da görülmektedir. Henüz kitap olarak yayınlanmayan birçok tezde görülebilen söz konusu eksiklikler, tezin önemini kaybettirecek derecede görünmemektedir.

Tezin birçok Hanefî usûl ve fıkıh kitabı gözden geçirilerek, diğer mezheplerin görüşlerinin de onların kaynaklarından ve çağdaş eserlerden yararlanılarak hazırlandığı görülmektedir. Fakat müellifin özellikle hükümlerin hikmetlerini belirtirken Cessâs’ın *Ahkâmü’l-Kur’ân*’ından yararlanmasına rağmen tezini hazırladığı sırada henüz yazma halinde bulunduğu ve basılmadığı için *el-Fusûl* adlı eserini inceleyemediğini belirterek (s. 104) onun usûle dair görüşlerini sürekli Şelebî’nin *Ta’lîlü’l-ahkâm*’ından nakletmesi, ma’zûr görülse bile önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca bazen dipnotlarda sadece kaynak isminin zikredildiği, atf yapılan yerin tam belirtilmediği (s. 117, 132, 151, 159, 180, 194) veya kaynağın hiç zikredilmediği (s. 210, 233) görülmektedir.

Söz konusu eksikliklere rağmen müellifin tezini hazırlama amacına uygun olarak yer verdiği örnekler ve değerlendirmeler, Hanefîlerin makâsıdı dikkate alarak hüküm verdiklerini büyük oranda yansıtmaları bakımından bu alanda araştırma yapmak isteyenlere yol gösterecek niteliktedir. Ancak müellif tezinde Hanefîlerin makâsıda dayanarak hüküm verdiklerini ispat etmeyi hedeflediğinden onların bunu yaparkenki hassasiyetlerini ve gözettikleri dengeleri yer yer ihmal etmiş, göz ardı etmiş veya gözden kaçırmıştır. Hanefî kaynaklarını da zikredilen hedefi doğrultusunda okuduğundan bu okumalarında eksiklikler söz konusudur. Onun için Hanefîlerin makâsıd anlayışının

savunmacı bir yaklaşım ile değil, bu husustaki temel ölçülerini ortaya koymaya yönelik daha titiz çalışmaların yapılması gerekir.

Yerine göre Zâhirîler kadar lafızcı, bazen de makâsıtçı olarak bilinen Mâlikîlerden daha reyci olan Hanefîlerin ta'îl yaparken şeriâtın maksatlarını gözetme ile nassın hükmünü değiştirmeme ilkesi ve daha etkili illet ile hüküm vermeyi tercih etme arasında kurdukları dengenin; maslahatı dikkate alma ölçülerinin, konunun mefhûm-i muhalifi dikkate almama gibi hususlarla ilişkisinin daha titiz çalışmalar ile ortaya konulması gerekir. Hükümün hikmeti gerçekleşmediği halde Hanefîlerin bazı hükümleri geçerli saydığına dair eleştirilerin, Hanefîlerin "hükümün hikmetine değil, illetine bina edilmesi" ve "maslahatların illetleri" ile "hükümlerin illetleri"nin farklı değerlendirilmesi gerektiği söylemlerinin ayrıca incelenmesi gerekir.